

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32782/health-2024.1.27>

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ-СТОМАТОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО САМОРОЗВИТКУ

Лисиця Дмитро Леонідович,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри фундаментальних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради
ORCID: 0000-0003-3416-5543

Лисиця Юлія Сергіївна,
викладач фахового медичного коледжу
КЗВО «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради
ORCID: 0000-0001-5048-8735

У статті розглянуто авторське розуміння професійно-особистісного саморозвитку майбутніх лікарів-стоматологів та пошук шляхів формування готовності майбутніх лікарів-стоматологів до професійно-особистісного саморозвитку в умовах закладу вищої освіти. Розкрито поняття саморозвитку та зокрема професійного саморозвитку, особистісного саморозвитку. Професійно-особистісний саморозвиток майбутніх стоматологічних фахівців передбачає усвідомлення міри особистої відповідальності за процес професійного самовдосконалення, здатність належно підтримувати та коригувати своє професійно-особистісне зростання. Також важливим є наявність умінь проектувати професійно-особистісне зростання через адаптацію до нових умов і активного прийняття самостійних рішень під час здійснення професійної діяльності в майбутньому. Завдяки визначенню послідовних етапів професійно-особистісного саморозвитку майбутніх лікарів-стоматологів стало можливим розкриття процесу становлення стоматологічного фахівця на післядипломному етапі навчання. Кожен з етапів (адаптація майбутнього лікаря-стоматолога до професії, індивідуалізація, вільне освоєння аспектів професії, максимальна самореалізація у професійній діяльності) охарактеризований та логічно побудований. Представлену характеристику кожного з вищевказаних етапів об'єднує оволодіння здатністю перетворювати особисту життєдіяльність на предмет практичного перетворення, яке призводить до творчої самореалізації. Варто відзначити, що виокремлення етапів дало змогу охарактеризувати механізми, які формують психологічне благополуччя здобувачів освіти і, як наслідок, оптимізує як особистісне, так і професійне життя майбутніх лікарів-стоматологів. До механізмів, що формують професійно-особистісний саморозвиток, нами віднесено: саморегуляцію, самосвідомість, самоосвіту, самовизначення, самовдосконалення, самореалізацію, самоідентифікацію, самовиховання, самооцінку. Даним механізмам також дано обґрунтування. Професійно-особистісний саморозвиток дає змогу майбутнім лікарям-стоматологам виступати автономними суб'єктами освітньої діяльності. Така діяльність базується на оволодінні потенціалами, зокрема освітнім, комунікативним, моральним, творчим та кваліфікаційним. У статті вдалося висвітлити думку про те, що професійна підготовка на додипломному та післядипломному етапах визначає зміст, форми, схеми професійної рефлексії.

Ключові слова: особистісний саморозвиток, професійний саморозвиток, професійно-особистісний саморозвиток майбутніх лікарів-стоматологів, самовиховання, самоосвіта, самостворення, самовдосконалення, безперервний професійний розвиток.

Dmytro Lysytsia, Yuliia Lysytsia. Aspects of forming the readiness of future dentists for professional and personal development

The article examines the author's understanding of the professional and personal self-development of future dentists and the search for ways to prepare future dentists for professional and personal self-development in the conditions of universities. The concept of «self-development» and, in particular, «professional self-development», «personal self-development» is also revealed. Professional and personal self-development of future dental specialists involves awareness of personal responsibility for the process of professional self-improvement, the ability to properly support and adjust their professional and personal growth. It is also important to have the ability to project professional and personal growth through adaptation to new conditions and active independent decision-making in the implementation of professional activities in the future.

The relevance of the article is to find ways to solve problems that are manifested by contradictions between the constant growth of society's requirements for the training of dentists in the system of continuous professional development and the insufficient level of their professional competence. An important problem is the formation of knowledge among students about the specifics of the professional activity of a dentist, the influence of personal qualities on the possibility of performing professional functions in the future. It is worth considering the ratio of the high potential of the information

and educational environment and the insufficient level of its use for the formation of the readiness of future dentists for professional and personal self-development.

Thanks to the determination of successive stages of professional and personal self-development of future dentists, it became possible to reveal the process of becoming a dental specialist at the postgraduate stage of education. Each of the stages, namely: adaptation of the future dentist to the profession, individualization, free mastering of aspects of the profession, maximum self-realization in professional activity is characterized and logically constructed. The presented characteristics of each of the above-mentioned stages are united by the mastery of the ability to transform personal life activities into the subject of practical transformation, which leads to creative self-realization. It is worth noting that the separation of stages made it possible to characterize the mechanisms that shape the psychological well-being of students and, as a result, optimize both the personal and professional life of future dentists. The mechanisms that form professional and personal self-development include: self-regulation, self-awareness, self-education, self-determination, self-improvement, self-realization, self-identification, self-education, self-evaluation. These mechanisms are also justified. Professional and personal self-development allows future dentists to be autonomous subjects of educational activity. This activity is based on mastering potentials, such as: educational, communicative, moral, creative and qualification potentials. The article managed to highlight the opinion that professional training at the pre-graduation and post-graduation stages determines the content, forms, schemes of professional reflection.

Key words: personal self-development, professional self-development, professional and personal self-development of future dentists, self-education, self-education, self-creation, self-improvement, continuous professional development.

Вступ. Постійні зміни у різних сферах життя українського суспільства визначають одну з пріоритетних проблем медичної освіти – здатність майбутніх лікарів-стоматологів до саморозвитку. Відповідно, виникає потреба у реформуванні та модернізації системи вищої освіти, яка повинна базуватися на гуманізації освітнього процесу з метою якісного формування професійної компетентності майбутнього медика. Завдання, які стоять перед медичними вишами, – виховання всебічно розвиненої особистості з притаманними їй властивостями компетентного, мобільного, здатного до трансформації фахівця, який готовий брати участь у створенні та реалізації стратегії професійного та особистісного зростання. Професійна підготовка майбутніх лікарів-стоматологів повинна бути організованою з урахуванням розвитку суб'єктності здобувача освіти, актуалізації його потенціалів, зокрема кваліфікаційного, психологічного, освітнього. Також необхідно створити умови для творчого саморозвитку, що передбачає ефективну підготовку до професійної самореалізації та самовираження майбутнього медичного фахівця.

Нині освіта та самовдосконалення професіонала виходять далеко за рамки закладу освіти, адже швидкоплинні зміни у професійному середовищі ставлять перед кожним фахівцем необхідність у передбаченні змін і готовності до їх прийняття. Важливу роль відіграє саморозвиток особистості. Формування саморозвитку майбутнього лікаря-стоматолога базується на професійних, матеріальних, соціальних, моральних потребах, і власне задоволення їх дає змогу розкрити особистість, виявити здібності до виконання професійних обов'язків у майбутньому. Важливу роль у цьому відіграє освітнє середовище

закладу медичної освіти, та зокрема взаємодія між суб'єктами та об'єктами освітнього процесу, що безпосередньо впливає на готовність до професійного та особистісного саморозвитку. Однак, незважаючи на стрімкий розвиток вищої освіти, досі відсутнє цілісне уявлення про професійно-особистісний саморозвиток майбутнього лікаря-стоматолога, що в результаті може впливати на зменшення ефективності підготовки майбутніх лікарів-стоматологів на додипломному етапі навчання. Саме ці твердження відображають актуальність дослідження даної проблеми професійної освіти.

Матеріали та методи. Аналіз сучасних досліджень свідчить про наявність інтересу науковців до проблеми формування готовності до професійно-особистісного саморозвитку. Питанням саморозвитку особистості присвячено праці О. Гомонюк, С. Кузікової, В. Лозового, Н. Лосевої, В. Маралова, Г. Мешко, К. Соцького, Г. Терещук. Зацікавленість проблемою самовдосконалення і саморозвитку як суб'єкта професійної діяльності проявляється у роботах А. Деркач, В. Ковальчук, А. Маркової, Г. Селевко та ін. Формуванню готовності майбутніх медиків до професійного саморозвитку присвячено праці М. Дем'янчука, Л. Кушнір, А. Мигаль, М. Мруги, О. Марковича, Р. Сабадишина, Н. Трамбовецької, І. Хмеляр, Д. Шиленко та ін. Огляд публікацій свідчить про дослідження формування готовності до професійно-особистісного саморозвитку у лікарів-стоматологів, зокрема у роботах О. Гуменюк, І. Кінаша, Я. Кульбашної, І. Литовченко, Я. Нагірного, Е. Ніколішиної, І. Скрипник, хоча за великої зацікавленості вченими даною темою є низка недостатньо розкритих питань.

Формулювання цілей статті полягає у визначенні й обґрунтуванні методологічних підходів, що забезпечують якісну підготовку майбутніх лікарів-стоматологів до майбутньої професійної діяльності. На основі аналізу наукових праць слід визначити сутність готовності майбутніх лікарів-стоматологів до професійно-особистісного саморозвитку та розроблення стратегії подальших досліджень даної проблеми.

Результати. Нині суспільство перебуває у безперервному розвитку, який характеризується посиленням процесів глобалізації, міжнародної співпраці, розвитку науки, медицини, зокрема стоматології. Звісно, це відображається на змінах, які повинні відбуватися у сучасній професійній освіті з метою якісного формування професійної компетентності майбутніх лікарів-стоматологів. Концепція навчання протягом життя досі не втратила актуальності і потребує пошуку ефективних шляхів реалізації. Підтвердженням цьому є дані Національного інституту стратегічних досліджень, які свідчать про те, що кожного року оновлюється близько 5% теоретичних і 20% професійних знань, тобто за останні десятиліття змінилася система генерації і передачі знань, а обсяг їх зріс у кілька разів [7]. Також актуальною залишаються проблеми пошуку ефективних способів організації освітнього процесу, упровадження інноваційних технологій, розвиток академічної мобільності здобувачів освіти з метою формування готовності майбутніх лікарів-стоматологів до системного самовдосконалення.

Аналіз праць Г. Терещук доводить, що швидкі зміни, які відбуваються у сучасних умовах, із тотальною інформатизацією на перший план в освіті виводять компетентність того, хто навчається, з урахуванням особистих можливостей та інтересів оперативного, чітко відслідковувати, структурувати інформацію, конструювати сценарії дій із метою успішного виконання певних завдань відповідно до поставлених суб'єктом навчання дидактичних цілей [11].

На сторінках Резолюції Ради Європи «Про навчання протягом життя» [8] підкреслюється, що таке навчання має починатися з дошкільного і тривати до післяпенсійного віку та включати в себе неформальне і спонтанне навчання.

О. Маркозова розглядає навчання протягом усього життя як обов'язкову передумову досягнення життєвого успіху людини. Вона наголошує на тому, що «люди, які не орієнтовані на постійний саморозвиток через навчання, із часом утрачають здатність ефективно діяти. Водночас якщо

особистість присвячує свій вільний час самоосвіті та саморозвитку, збільшенню освітнього капіталу, наполегливо долаючи всі перешкоди на своєму шляху, то вона обов'язково досягне життєвого успіху. Тому навчання впродовж життя є необхідною умовою самореалізації людини в процесі досягнення успіху» [5].

Сучасні тенденції у вищій школі вимагають змін у методах, формах і засобах навчання сучасних здобувачів освіти такої собі «інформаційної епохи» та передбачають інтерактивне навчання у співпраці. Молодь готова працювати з освітніми ресурсами у глобальній мережі і навіть створювати свій власний продукт інформаційного характеру [2].

На думку С. Кузікової, процес освіти – це процес формування суб'єкта саморозвитку. Науковиця вважає, що в особистісно-орієнтованій освітній парадигмі центральне місце відводиться самоактуалізованій особистості [4]. На нашу думку, для того щоб стати суб'єктом саморозвитку, майбутній лікар-стоматолог повинен характеризуватися як інтелігентна, творча особистість, яка здатна до рефлексії, бути орієнтованою на інноваційний характер освітнього процесу. Також такий фахівець повинен володіти вмінням аналізувати, продукувати інформацію, тобто мати розвинене критичне мислення та бути вмотивованим до самореалізації у контексті майбутньої професії.

Вибираючи професію лікаря-стоматолога, здобувач освіти повинен усвідомлювати, що стоматологія – це медична наука, яка стрімко розвивається та змінюється у підходах до діагностики, лікування і профілактики стоматологічних захворювань. Тому значно зростають вимоги до лікаря-стоматолога. Сучасний фахівець у стоматології повинен постійно навчатися, щоб володіти сучасними методиками діагностики та лікування, опрацюючи літературу, наукову періодику, відвідуючи освітні заходи (семінари, майстер-класи, конференції тощо). Також важливим освітнім компонентом є стажування на базах стоматологічних клінік, зокрема закордонних. Мотивацією до такого роду самоосвіти є система безперервного професійного розвитку, яка передбачає набір балів за різні активності, але не менше ніж 50 на рік.

Великий тлумачний словник сучасної української мови розкриває поняття саморозвитку як: 1) розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами; 2) розвиток кого-, чого-небудь власними силами, без впливу, сприяння яких-небудь зовнішніх сил; 3) саморух [1]. У інших джерелах

саморозвиток – це прагнення людини до виявлення, усвідомлення та вдосконалення своїх особистісних якостей [10]. Процес саморозвитку розглядається як становлення й інтеграція особистісних, професійних якостей і здібностей, методологічних, методичних, дослідницьких знань та вмінь. Також це активне, якісне перетворення фахівцем свого внутрішнього світу, яке призводить, власне, до самоактуалізації та реалізації його творчого потенціалу [6].

Саморозвиток майбутнього фахівця здійснюється у двох формах: неусвідомлених, стихійних (імітація, стихійна адаптація, гра), коли здобувач освіти не ставить за мету змінити себе власними зусиллями. Водночас якщо розкрити усвідомлену форму (самовиховання, самоосвіта, самостворення, самовдосконалення), то особистість виступає одночасно як суб'єкт цілеспрямованої діяльності та об'єкт, який потребує змін за допомогою цієї діяльності [3]. Самовиховання особистості розуміється як специфічний вид внутрішньої діяльності. Така діяльність спрямована на створення вмінь, навичок, якостей, які можуть забезпечити їй самоствердження і самореалізацію у суспільстві, а якщо говорити у контексті майбутніх лікарів-стоматологів, то у професійному колі, між пацієнтами. Самовиховання власне для лікаря-стоматолога виступає універсальним засобом розв'язання протиріч між тим, що хочеться, і тим, що можливо (розкривається у плануванні лікування); між ідеальним та реальним (самооцінка своїх можливостей як професіонала та оцінка якості роботи колег); між здатністю здійснювати забезпечення потреб і необхідністю цього (до прикладу, оцінка власних особистісних якостей). На думку науковців, спрямованість самовиховання може мати просоціальний або асоціальний, альтруїстичний або егоїстичний (індивідуалістичний), багатобічний (видовий) або однобічний функціонально-інструментальний характер [4].

Професійне самовиховання передбачає усвідомлення майбутнім фахівцем необхідності змін по відношенню до себе. Процес професійного самовиховання умовно можна поділити на такі компоненти, а саме: 1) прийняття рішення об'єктом про необхідність змін по відношенню до себе, а також праця над корекцією небажаних якостей; 2) визначення мети, стратегії та чіткого плану пов'язаних із самовихованням; 3) власне реалізація задумів щодо самовиховання, базуючись на саморегуляції та самокорекції особистої діяльності. Важливо те, що основним шляхом

активізації професійного самовиховання майбутнього лікаря стоматолога є включення здобувача освіти у безпосередню професійну діяльність під час проведення практичних занять, проходження виробничих та переддипломної практик та під час самостійної освітньої діяльності.

Самоствердження особистості також має зв'язок із саморозвитком. Він є одним із засобів, який формує самоствердження. Науковець Н. Мирончук відзначає, що «в умовах поширення свободи і відповідальності особистості саморозвиток стає не тільки необхідним, а й незамінним суб'єктивним фактором її становлення та розвитку, соціалізації й індивідуалізації. Без усвідомленого, вольового саморозвитку особистості не може бути досягнуто цілісності, соціальної зрілості особистості» [2].

У працях Л. Бондаренко відзначається формулювання визначення особистісного саморозвитку як процесу самотворення людини внаслідок взаємодії й обміну інформацією та енергією з оточуючим світом. В основі даного процесу, на думку науковця, лежить розкриття та реалізація внутрішніх потенцій людини, набуття нових особистісних якостей [6]. Водночас, на думку С. Кузікової, саморозвиток особистості відбувається переважно в контексті професійної діяльності, наповнюється її змістом, а професійна спрямованість є чинником особистісного зростання, тому вивчення особливостей формування суб'єкта особистісного саморозвитку неможливе поза контекстом його професійного становлення [4].

Науковці пов'язують професійний саморозвиток із правильною постановкою і розв'язанням завдань щодо себе і своєї професійної діяльності. Аналіз наукових праць українських педагогів дав змогу виокремити низку визначень. Так, К. Соцький розуміє професійний саморозвиток як цілеспрямований, свідомий процес підвищення здобувачем освіти рівня своєї професійної компетентності і розвитку професійно важливих якостей та можливостей, які відповідають вимогам до професійної діяльності. На думку вченого, професійний саморозвиток здійснюється на основі самопізнання, самоактуалізації, самостворення, самовиховання, самоосвіти, самоконтролю і забезпечує майбутньому фахівцю професійний успіх [9].

На нашу думку, професійний саморозвиток, зокрема майбутніх лікарів-стоматологів, – це свідомо діяльність фахівців, спрямована на повну самореалізацію себе як особистостей у медицині за постійного розвитку у себе осо-

бистісних, професійно важливих якостей, а також творчих здібностей.

Формування готовності майбутніх лікарів-стоматологів до професійно-особистісного саморозвитку здійснюється у процесі професійної підготовки. Опіраючись на дослідження вчених та проаналізувавши низку наукових праць, нами виділено етапи, які сприяють формуванню до такої готовності.

Перший етап. Передбачає адаптацію майбутнього лікаря-стоматолога до професії. У здобувача освіти відбувається початкове засвоєння принципів, прийомів, технологій професії. Це дає змогу сформувати ціннісні орієнтації та визначити цілі щодо подальшого саморозвитку та самовдосконалення.

Другий етап. Передбачає індивідуалізацію через усвідомлення можливостей виконання професійних норм, пошук індивідуального стилю діяльності, усвідомлення і, як результат, початок саморозвитку через професію.

Третій етап. Вільне освоєння майбутнім лікарем-стоматологом аспектів професії, при цьому розвивається здатність критично оцінювати свої власні досягнення, аналізувати результати на основі знань, умінь та навичок. Саме така здатність забезпечує різнобічний розвиток особистості майбутнього стоматологічного фахівця.

Четвертий етап передбачає максимальну самореалізацію у професійній діяльності з розвине-

ною здатністю критично оцінювати власні професійні досягнення та результати. Цей етап можна охарактеризувати як самореалізацію майбутнього лікаря-стоматолога у професії. Для даного етапу також характерне вміння проводити саморефлексію у процесі саморозвитку, оволодіння професійною культурою, перехід до творчого стану, що проявляється в удосконаленні своєї професійної діяльності.

Висновки. У процесі професійної діяльності протягом життя лікар-стоматолог виступає суб'єктом професійного та особистісного саморозвитку. Саморозвиток майбутніх стоматологічних фахівців відбувається частково під впливом освітнього середовища закладу освіти як на додипломному, так і на післядипломному етапі. Частково на саморозвиток впливають інші об'єкти та суб'єкти освітнього процесу і власна діяльність під час навчання, практики. Тому перед закладами вищої освіти постає завдання формування готовності майбутніх стоматологічних фахівців до професійно-особистісного саморозвитку як компонент формування професійної компетентності майбутніх лікарів-стоматологів.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у продовженні досліджень формування готовності майбутніх лікарів-стоматологів до професійно-особистісного саморозвитку з метою пошуку шляхів якісного забезпечення підготовки здобувачів освіти за спеціальністю 221 «Стоматологія».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 1728.
2. Джеджула О.М., Нечепоренко М.А. Професійно-особистісний саморозвиток в контексті актуальних трендів освітньої парадигми сучасності : навчальний посібник. Миколаїв : Формат, 2018. С. 169.
3. Коваленко Е.А. Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Харків, 2005. С. 20.
4. Кузікова С.Б. Психологія саморозвитку : навчальний посібник. Суми : МакДен, 2011. С. 149.
5. Маркозова О.О. Навчання впродовж життя – необхідна передумова досягнення життєвого успіху людини. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Політологія».* 2016. № 2. С. 198–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2016_2_19.
6. Москальова Я.Ю. Педагогічні умови саморозвитку майбутнього вчителя гуманітарного профілю у процесі професійної підготовки : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2015. С. 20.
7. Карпенко М.М. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична записка/Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/252/> (дата звернення: 15.01.2024).
8. Соцький К.О. Структура готовності студентів медичних коледжів до професійного саморозвитку. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Педагогіка».* 2014. № 1. С. 55–62.
9. Сущенко Л.О. Стимулювання професійного самовдосконалення вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. С. 22.
10. Терещук Г. Індивідуалізація навчання в контексті ідей концепції нової української школи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Педагогіка».* 2017. № 2. С. 6–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2017_2_3.

REFERENCES

1. Busel, V.T. (2005). *Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy: 250000*. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250000]. Kyiv; Irpin: Perun, 1728 [In Ukrainian].

2. Dzhedzhula O.M., Necheporenko M.A. (2018). Profesiyno-osobystisnyy samorozvytok v konteksti aktualnykh trendiv osvitynoi paradyhmy suchasnosti: navchalnyy posibnyk. [Professional and personal self-development in the context of current trends in the modern educational paradigm: a study guide]. Mykolayiv: Format, 169 [In Ukrainian].
3. Kovalenko E.A. (2005). Tsinnisna pryroda usvidomlenoho samorozvytku osobystosti: sotsialno-filosofskyi analiz: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filos. nauk: spets. 09.00.03 "Sotsialna filosofiya ta filosofiya istoriyi" / Kovalenko E.A. [Kovalenko E.A. The valuable nature of the conscious self-development of the individual: socio-philosophical analysis: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree Philos. Sciences: specialist 09.00.03 "Social philosophy and philosophy of history" / Kovalenko E.A.] Kharkiv, 2005. P. 20 [In Ukrainian].
4. Kuzikova S.B. (2011). Psykholohiya samorozvytku: navch. posib. Sum. derzh. ped. un-t im. A.S. Makarenka. [Kuzikova S.B. Psychology of self-development: teaching. manual Sumy state ped. University named after A. S. Makarenko.] Sumy: McDan, 2011. P. 149 [In Ukrainian].
5. Markozova O.O. (2016). Navchannya vprodovzh zhyttya – neobkhdna peredumova dosyahnennya zhyttyevoho uspihku lyudyny / O.O. Markozova // Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho" [Markozova O.O. Learning throughout life is a necessary prerequisite for achieving success in life / O.O. Markozova // Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise".] Series: Political science. 2016. No. 2. P. 198–205 [In Ukrainian].
6. Moskalova Ya.Yu. (2015). Pedagogichni umovy samorozvytku maybutnoho vchytelya humanitarnoho profilu u protsesi profesiynoi pidhotovky : avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04 / Yana Yuriyivna Moskalova [Moskalyova Ya.Yu. Pedagogical conditions of self-development of the future teacher of the humanitarian profile in the process of professional training: autoref. diss. candidate ped. Sciences: 13.00.04 / Yana Yuriyivna Moskalyova; Kharkiv. national ped. University named after H.S. Skovorody]. Kharkiv. P. 20 [In Ukrainian].
7. Karpenko M.M. (2010). Osvita protyahom zhyttya: svitovyy dosvid i ukrayinska praktyka. Analitychna zapyska. Natsionalnyy instytut stratehichnykh doslidzhen. [Karpenko M.M. Lifelong education: world experience and Ukrainian practice. Analytical note. National Institute of Strategic Studies.] URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/252/> (access date: 15.01. 2024) [In Ukrainian].
8. Sotskyi K.O. (2014). Struktura hotovnosti studentiv medychnykh koledzhiv do profesiynoho samorozvytku / K. O. Sotskyi // Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. [K. Sotskyi. The structure of medical college students readiness for professional self-development / K.O. Sotskyi // Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Pedagogy. 2014. No. 1]. P. 55–62 [In Ukrainian].
9. Sushchenko L.O. (2009). Stymulyuvannya profesiynoho samovdoskonalennya vchyteliv pochatkovykh klasiv u systemi pislyadyplomnoi osvity: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 "Teoriya i metodyka profesiynoi osvity" / Sushchenko L.O. [Sushchenko L.O. Stimulation of professional self-improvement of primary school teachers in the post-graduate education system: author's abstract. thesis for obtaining sciences. candidate degree ped. Sciences: specialist 13.00.04 "Theory and methodology of professional education" / Sushchenko L.O.]. Kyiv, P. 22 [In Ukrainian].
10. Tereshchuk H. (2017). Indyvidualizatsiya navchannya v konteksti idey kontseptsiyi novoyi ukrayinskoyi shkoly / H. Tereshchuk // Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Pedahohika. [Tereshchuk H. Individualization of education in the context of the ideas of the concept of the new Ukrainian school / H. Tereshchuk // Scientific notes of Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy. 2017. No. 2]. P. 6–16. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2017_2_3 [In Ukrainian].